

УДК 1(091) (44)

С.В. КУЦЕПАЛ (доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних та соціально-економічних навчальних дисциплін)

Полтавський юридичний інститут Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Полтава

E-mail: svkutsepal@rambler.ru

СВІТ Ж. ДЕЛЬОЗА: РИЗОМА, СЕНС, НОНСЕНС

У багатьох статтях, написаних на його вшанування, його було піднесено як останнього з великих французьких філософів. («Енциклопедія постмодернізму»)

В центрі уваги автора статті робота Ж. Дельоза «Логіка смислу» (Logique du sens, 1969), своєрідний маніфест онтології епохи постмодернізму, де змальовується картина світу культури, котрий не має суб'єкт-об'єктного відношення, тобто це світ, де зникає центр, навколо якого ієрархічно організовувався увесь категоріальний апарат традиційної філософії, а тому втрачає сенс традиційний поділ філософії на онтологію, логіку та теорію пізнання. Предметом аналізу у Ж. Дельоза постає співвідношення сенсу і мови, мови і філософії, філософії і світу.

Ключові слова: ризома, сенс, нонсенс, постмодерн

Неможливо розкрити сутність та складність сучасних соціальних, гносеологічних, культуротворчих процесів, не враховуючи методологічний інструментарій постмодерної філософії. зокрема, репрезентований Ж. Дельозом концепт «ризوما», використання якого надає сучасному досліднику можливість побачити нові шляхи та перспективи розвитку соціальних процесів, відкрити нові сенси загальновідомих цінностей та понять, досягнути особливості інформаційного розвитку, побороти ситуацію перехідності, породжену руйнуванням традиційних ієрархічних структур.

Осмилення філософського спадку Ж. Дельоза знаходимо у розвідках українських і російських дослідників (О. Вайнштейн, Л. Горбунової, І. Дедяєвої, Г. Заїченка, С. Зенкіна, А. Зотова, І. Ільїна, В. Конєва, О. Кравеца, В. Огорокова, С. Повторєвої, О. Соболя, О. Хоми, О. Шевченка, О. Йосипенко, В. Федя, В. Ярошовця), які позиціонують його як представника постмодерністської філософії, хоча в «Енциклопедії постмодернізму» за редакцією Ч. Вінквіста та В. Тейлора читаємо: «Дельоз ніколи не виказував прямої зацікавленості темами модернізму та постмодернізму, а також часто проголошуваними кінцем історії та закриттям метафізики. Так само, попри свою приязнь та спільні інтереси з Фуко, Дельоз ніколи не застосовував емпіричного методу дослідження історичних дискурсивних практик, що справили такий вплив на новий історизм та інші критичні підходи. Радше його постійним і послідовним наміром було вдихнути нове життя у філософію, яку він мислив як мистецтво створення концептів, а не як логічне обчислення, узаконення науки або доктрину відображення. Його

праці завжди мають характер утвердження, навіть коли вони є критичними, і ніколи надовго не віддають перевагу якійсь одній моделі мислення, зокрема й текстуальній моделі реконструкції» [1, с. 117], «...його можна найточніше схарактеризувати, як «не модерного»: критично настроєний і щодо запаморочливої іронії постмодернізму, від якої завмирає дух, і щодо редуційних глухих кутів модернізму також, в ім'я непередбачуваного майбутнього, яке він називає «несвоєчасним» [1, с. 119].

Для розуміння основних ідей Ж.Дельоза потрібно враховувати особливості епохи його творчості – це так зване «інформаційне суспільство», коли духовно-інформаційний сектор займає домінуюче положення у структурі людської життєдіяльності. Наслідком цього є те, що в онтологічних побудовах кінця ХХ ст. спостерігається тенденція «елімінації суб'єктивності», точніше елімінації підлягає індивідуальний людський суб'єкт, людина як «замість», «Я», особистість. Тому одним з основних понять у Ж. Дельоза виступає поняття світ, який характеризується як позбавлений суб'єктно-об'єктного відношення, а представляє собою так званий світ культури – рухливу множину «текстів», де губиться та розчиняється свідомість окремого індивіда та його діяльність.

Мислення, свідомість та пізнання у Ж. Дельоза представляють собою лише проєкції віртуальної реальності, котрі дають можливість світу культури, що являє собою рухливу множину текстів функціонувати в часі та просторі. Для такого існування потрібен певний каркас, ще одна проєкція віртуальної реальності, конструкція, на якій він зможе утримуватись, У Ж. Дельоза роль такої конструкції виконує ризома, мова про яку ще попереду.

«За Дельозом, думка завжди починається поза своїми межами як інтенсивна сила або поштовх, спрямований на стабільне тіло вже витвореної думки, на яку думка реагує не міметичним проявом сили, а збігаючись із силою, проте не уподібнюючись до неї. Думка утворюється не зі згоди або консенсусу між можливостями розуму, як, наприклад, при зіставленні чуттєвого образу або стимулу (запах) з раціональним поняттям (їжа), а з передачі сили від однієї можливості до іншої, причому в межах кожної з цих можливостей сила набуває вкрай відмінної форми. Жодній можливості не віддається перевага у її стосунку до інших, і думка сама не є трансцендентною у стосунку до сил, які вона передає; радше думка та її зовнішнє оточення співвідносяться в плані іманентності» [1, с. 117]

«Логіка смислу» (*Logique du sens*, 1969) – одна з найвідоміших праць Ж. Дельоза, своєрідний маніфест онтології епохи постмодернізму, де змальовується картина світу культури, котрий не має суб'єкт-об'єктного відношення, тобто це світ, де зникає центр, навколо якого ієрархічно організовувався увесь категоріальний апарат традиційної філософії, а тому втрачає сенс традиційний поділ філософії на онтологію, логіку та теорію пізнання. Предметом аналізу у Ж. Дельоза постає співвідношення сенсу і мови, мови і філософії, філософії і світу. Пориваючи з традиційною лінією філософствування від Платона до Гегеля, де змісти та сенси є попередньо даними, філософ, апелюючи до стоїків, відстоює точку зору, згідно з якою

Світ Ж. Дельоза: ризома, сенс, нонсенс

сенси породжуються подіями.

Головні питання, відповідь на які являє собою книга Ж. Дельоза, слідуючи: що є смисл? яким чином можна відчутти смисл того, що відбувається навколо нас? яке співвідношення існує між буттям реального, буттям можливого та «над-буттям»?

Онтологія, котра вимальовується в роботі Ж. Дельоза, характеризується певними атрибутами – по-перше, вона деперсоналізована; по-друге, – звільнена від суб'єктно-об'єктного відношення; по-третє, – силами, котрі організовують будь-який процес, постають воля, бажання та насолода (задоволення).

Одне з основних, досліджуваних Ж. Дельозом понять, – поняття «мова», причому мова, яка внаслідок використання феноменологічної редукції позбавлена будь-яких метафізичних передумов; мова, що є умовою проведення дискурсу, в якій Ж. Дельоз намагається дослідити одну з її складових – смисл. Рухаючись від слова до речення, Ж. Дельоз виділяє чотири відношення у реченні: денотація (вказівка на формування матеріальної сингулярності), маніфестація (присутність суб'єкта у висловлюванні, сигніфікація (зв'язок слова з універсальними чи то загальними поняттями), смисл (те, що висловлюється у реченні, ні до чого не редукована сутність – суто подія, властива реченню). «... Смысл – выражаемое в предложении – это бестелесная, сложная и нередуцируемая ни к чему иному сущность на поверхности вещей; чистое событие, присущее предложению и обитающее в нём» [3, с. 34].

Вихідною установкою філософа є теза про те, що смисл чи то слів, чи то висловлювань (речень), знаходиться на тому ж буттєвому рівні, що і вся структура мови взагалі, тобто не в «глибині» (там, де мова історично виникає як субстанція людського мислення та засіб передавання інформації), а на «поверхні», в демонстрації та описах проявів «життя та діяльності мови». Ж. Дельоз стверджує, що лише ефекти поверхні уможливлюють мову.

Будь-який текст, на думку Ж. Дельоза, живе серед відгуків, «перекличок», деталей і слідів одного тексту в іншому. Такі порушення системності – «номадизм» («кочівля») мають довести, що нормальною є не структура, а її порушення, не система, а щось позасистемне. У повній відповідності до цього теоретичного припущення побудований і текст твору, в якому «недосказаність», повторний розгляд основних понять, недостатньо вмотивовані «перескоки» в аналізі певних проблем є немовби ілюстрацією можливостей та обмежень «номадизму». Щоправда, важко сказати, чи є такий спосіб руху в матеріалі вадою, чи, можливо, позитивною рисою.

Найперша очевидність для Ж. Дельоза – це реальне буття свідомості в усіх її складних символічних перетвореннях. Саме це буття свідомості визначає те, що доступне «усвідомлюванню» та пізнанню. Перед і поза формами раціонального дискурсивного мислення існують до-наукові форми пізнавального досвіду, що опосередковують індивідуально-психічне та соціально-культурне буття. Соціальна «вкоріненість» буття свідомості

розглядається крізь призму мови й мовлення, тобто як пронизування будь-якої діяльності мовою.

Відомо, що будь-які прояви суспільної практики людей опосередковані мовою, мовна діяльність та її продукти є незмінними атрибутами суспільності, мова є засобом формування та фіксації культури, всього культурного «шару» людства.

Крім того, мова, «поле» мови, виступає найзагальнішим модусом пізнання людини, бо функціонування мови передує формуванню суб'єкт-об'єктних розмежувань, що характерні для простору розвиненого науково-рефлексивного мислення. Розвиток наукового дискурсу не в останню чергу визначається можливостями «зміщень», «бганок» (складок), «перетікань», «вузлів», накладок, що виникають у площині мови.

Звідси великий інтерес Ж. Дельоза до конструкту «поверхні» (ці поверхні можуть напливати одна на одну, утворювати вузли, ставати поверхнею Мьобіуса, вивертатися і т.д.) і супутніх йому конструктів глибини та межі.

Надзвичайно велике значення для Ж. Дельоза має смисл як те нейтральне, чому байдужі загальне і специфічне, особисте і безособове. Тобто смисл – це те, що виражається; ми не можемо сказати, що він існує, але можемо сказати, що він мешкає в реченні, але не є самим реченням. Він виявляється в кругооберті трьох відношень речення.

Смисл одночасно відноситься до речей, бо сам є «атрибутом стану речей», і до речення; він репрезентує обидві ці сторони, не являючись жодною з них.

Межовий, двоїстий характер смислу як константи мови відображає "номадичне", двоїсте розуміння Ж. Дельозом часу. Він чітко розділяє час на Еон (традиційно Еон розуміється як час життя людини, «вік») та Хронос і приписує їм різні, подеколи протилежні властивості. Так, Хронос - це теперішнє, яке одне лише й існує. Минуле, майбутнє і теперішнє – це не три виміри одного часу. Лише теперішнє заповнює час, а минуле і майбутнє відносні щодо нього. Іншими словами, минуле і майбутнє належать іншому, більш місткому й об'ємному теперішньому.

Мова повсякчас народжується в тому напрямку Еона, що спрямований у майбутнє, крім того, мова повинна висловлювати і минуле. Ця пряма лінія між минулим-майбутнім «пробігається» інстанцією «раптом», яка прокреслює різницю між тілами і мовою.

Одним з найцінніших надбань структуралізму та постструктуралізму як попередників постмодернізму можна вважати те, що на мову філософії перекладаються «мови» великої кількості гуманітарних та негуманітарних дисциплін – природничих і комп'ютерних наук, живопису, архітектури, музики тощо. Вважаємо, що за таким способом, таким методом дослідження – велике майбутнє, адже якщо розуміти всю дійсність як «текстуальність», то постає правомірне питання – а якщо цю дійсність, цю реальність, – а поза текстуальністю реальності немає, – перекласти на єдину, уніфіковану мову – то набутком такого «дійства» будуть нові реалії, нові міждисциплінарні

Світ Ж. Дельоза: ризома, сенс, нонсенс

дослідження, винаходи тощо.

У цьому контексті важливим виявляється поняття суміші, а надто поняття суміші «істинної» та «неістинної», завдяки чому перекинуто місток до структуралістського розуміння часу – часу «в-собі» і часу «для себе», тобто того, що являється у даному моменті і того, що «перебігає». Обидва стани існування часу мають відношення до події, тому що разом вони є майбутнє та колишнє даної події.

Концепція Ж.Дельоза багатопланова, в ній є проблематика події, «одноголосся» мови як такої і мови як виразника існуючих реалій тощо. Але всі вони упираються в один фактор – «одноголосся» філософії, перехід логічних структур в єдину фазу текстуальності, розуміння дійсності як текстуальності, як феномену мови, а така мова може собою обійняти велику кількість інших мов. Історія має тенденцію до повторення. Пізніше Ж.Дельоз розв'язує проблему одноголосся, відкидає єдину фарбу текстуальності, вводячи новий термін, новий філософський концепт «ризом».

Модель ризоми замінює собою модель світу у вигляді дерева, для якої характерні вертикальний зв'язок між небом та землею, лінійна односпрямованість розвитку, детермінованість сходження, бінарні відношення «уліво-вправо», «високо-низько» та ін. Замість цього Ж.Дельозом та Гваттарі пропонується модель ризоми. Ризома – це термін, запозичений з ботаніки, який означає корневу систему рослини, позбавлену центрального (головного) відростку, в результаті чого сітка переплетеного коріння є субстанціонально рівнозначною.

Про ризому останнім часом багато розмірковують і українські дослідники, так, зокрема, В. Федь пише: «Ризома як поняття і ризоматика як метод дослідження складають оригінальний підхід до розв'язання проблем систематизації, ієрархічності, співіснування культуротворчих процесів у їх місцевому, регіональному, етнічному, національному тлумаченні. Адже теоретична відсутність початку і кінця структури є таким специфічним способом її існування, як між-буття, початок якого губиться в підвалинах модерної філософії, а кінець невідомий ні за формою, ні за змістом. Окрім того, частка «між» у ризоматиці передбачає та в якійсь мірі навіть «підготовлює» національні культури до інтеграції та взаємодії у світовому контексті на засадах ще остаточно не осмислених і, тим паче, не сформованих принципів глобалізації» [2, с.142].

Основні властивості (принципи) ризоми.

1) принцип зв'язку та гетерогенності, який означає, що будь-яка точка ризоми може й повинна бути пов'язана з будь-якою іншою точкою, на відміну від дерева або кореня, котрі фіксують точку, порядок в цілому, це означає, що в ризомі будь-яка лінія не обов'язково веде до лінгвістичної лінії;

2) принцип множинності, завдяки якому множинне досліджується як субстантивне, що не пов'язане більше з єдиним як суб'єктом і об'єктом, природного та духовного реальністю – як образом світу в цілому;

3) принцип незначущого розриву – тобто ризома може бути розірвана в будь-якому місці і в наслідок цього вона перебудовується на іншу лінію;

4) принцип картографії та декалькомації: ризома не підкоряється ніякій структурній або породжуючій моделі [див.: 4, с. 6–31].

Погодимося з думкою, яку висловлює В. Федь: «...зазначені принципи перебувають у тісному колі, можна сказати, «синкретично», виступають пов'язаними між собою, зокрема, шостий і четвертий, третій та другий тощо. Тобто навіть на методичному рівні Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі відтворили головний, на нашу думку, принцип ризоми, зокрема, принцип зв'язку, який був аранжирований в усіх зазначених положеннях. Важливо й те, що цей зв'язок ґрунтується не на монологічній (авторитарній) взаємодії культур, яка перманентно містить структуру дерева, а на полілогічній (багатоступеневій та поліцентричній) системі спілкування. Здебільшого позбавленої передбачуваності, наділеної рисами аморфності та принципової невизначеності, що характеризує її як «пунктирну» модель» [2, с.142].

Отже, однією з основних проблем, розглянутих Ж.Дельозом в аналізованій роботі “Логіка смислу” є проблема співвідношення мови та події, дихотомія мови та реальності, розкриття гносеологічних та моральнісно-гуманістичних функцій мови, а метафора «ризому» утверджує новий тип філософствування, коли одиничне, унікальне, стверджується за рахунок множинності та невизначеності. «Думка виникає не зі згоди між кількома можливостями, а з їхньої незгоди, їхньої нездатності досягти консенсусу щодо сили, яка відкриває продуктивну дивергентність можливостей. Кожна можливість може функціонувати в рамках моделі консенсусу, проте досягає своєї особливої сили, коли підіймається до свого диз'юнктивного застосування, коли вона знаходить об'єкт, на який тільки вона й може натрапити» [1, с. 117].

Концепцію Ж. Дельоза, викладену у найвідомішій його праці «Логіка смислу», не можна назвати у повному розумінні теорією – це, скоріше, есе-нарис на тему смислоутворення в його найширшому розумінні. Як це характерно для багатьох робіт структуралістського та постмодерного кшталту, в «Логіці смислу» головна увага приділяється мові як культурному феномену, як об'єкту вивчення, як інструменту пізнання та утворення нових знань.

Список використаної літератури:

1. Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; Пер. з англ. В. Шовкун; Наук. ред. пер. О. Шевченко. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 503 с.
2. Федь В. Ризома та симулякр у сучасних культотворчих процесах / В. Федь // Схід. – № 4(111).– 2011. – С.141–145.
3. Делез Ж. Логика смысла / Ж. Делез. – Москва, Изд-во «Академия», 1996. – 346 с.
4. Делез Ж., Гваттари Ф. Ризома / Ж. Делез, Ф. Гваттари. // Философия эпохи постмодерна: Сб. переводов и рефератов. – Минск, 1996. – С. 6–31.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Encyclopedia of postmodernism / Editors Ch. Winkwist and V. Taylor; Translated from English by V. Shovkoun; Scientific translation editor O. Shevchenko. – Kyiv: Solomiya Pavlychko Publishing house «Osnovy», 2003. – 503 p.
2. Fed' V. Rhizome and Simulacrum in modern culture-creating processes / V. Fed' // Skhid. . – № 4(111).– 2011. – С.141–145.
3. Deleuze G. The Logic of Sense / G. Deleuze. – Moscow, Publishing Centre «Academy», 1995. – 346 p.
4. Deleuze G., Guattari F. Rhizome / G. Deleuze, F. Guattari. // Philosophy in the epoch of modernism: Collection of translations and abstracts. – Minsk, 1996. – P. 6–31.

С.В. КУЦЕПАЛ

Полтавский юридический институт Национального университета «Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого»

E-mail: svkutsepal@rambler.ru

МИР Ж.ДЕЛЕЗА: РИЗОМА, СМЫСЛ, НОНСЕНС

В центре внимания автора статьи работа Ж. Делеза «Логика смысла» (Logique du sens, 1969), своеобразный манифест онтологии эпохи постмодернизма, где представлена картина мира культуры, лишённого субъект-объектного отношения, это мир, в котором исчезает центр, вокруг которого был иерархично организован весь категориальный аппарат традиционной философии, соответственно, теряет смысл традиционное деление философии на онтологию, логику и теорию познания. Предметом анализа у Ж. Делеза становится соотношение смысла и языка, языка и философии, философии и мира.

Ключевые слова: ризома, смысл, нонсенс, постмодерн

S. KOUTSEPAL

Poltava Law Institute of National University “Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine”, Poltava

E-mail: svkutsepal@rambler.ru

THE WORLD OF G. DELEUZE: RHIZOME, SENSE, NONSENSE.

The article presents an attempt at comprehension the theory of sense developed by the famous French thinker G. Deleuze and represented in his works “The Logic of Sense” and “Rhizome” (in collaboration with F. Guattari).

The article emphasizes that understanding G. Deleuze’s key ideas requires taking into consideration the peculiarities of the period of his work – the so-called “information society” – when spiritual and information sector becomes the focal point in the structure of people’s activity. What follows out of this premise is that the notion of the world, which is the core element of G. Deleuze’s philosophy, is deprived of the subject-object relationship, but instead represents the so-called culture world – dynamic plurality of “texts” where the consciousness and activity of a particular person are lost and dissolved.

According to G. Deleuze, thinking, consciousness and cognition only constitute projections of virtual reality which make it possible for the culture world as a dynamic plurality of texts to function in time and space. This type of entity requires a certain framework to keep it stable, another projection of virtual reality – rhizome.

The author focuses on G. Deleuze’s work “The Logic of Sense” (Logique du sens, 1969), a kind of manifesto of the postmodernist ontology, where the world of culture is delineated as devoid of the subject-object relationship. Thus, this world has no center around which the categorical apparatus of the traditional philosophy used to be hierarchically organized; hence, the traditional division of philosophy into ontology, logics and the theory of cognition does no longer make sense. The subject of G. Deleuze’s analysis is the correlation between sense and language, language and philosophy, philosophy and the world. Braking from the traditional line of philosophizing – from Plato to Hegel – where all the contents and the

sense are previously given, G. Deleuze, by appealing to the Stoics, advocates the idea that senses are generated by the events.

G. Deleuze's concept explicated in his most famous work "The Logic of Sense" can hardly be called a theory in the full sense, rather an essay on sense making in its broadest meaning. As typical of most structuralism and postmodernist works, "The Logic of Sense" directs special attention to the language as a cultural phenomenon, a subject of study, as well as an instrument of cognition and generating new knowledge.

Keywords: rhizome, sense, nonsense, postmodern.

Стаття надійшла до редколегії 14.05.13

Прийнята до друку 19.05.13

Рецензент: д.ф.н., проф.Воронкова В.Г.